

людей до своєї історико-правової спадщини в умовах національного та духовного відродження.

Великий інтерес викликає вміщена у книзі широка наукова розвідка, присвячена історії створення «Прав», їх структурі та змісту, складена науковим співробітником Інституту держави і права, фахівцем у галузі історії українського права XVI-XVIII ст. К.А.Вислобоковим. У підґрунтя дослідження покладено низку досі невідомих не лише широкому загалу, але й спеціалістам в галузі історії вітчизняного права матеріалів, зокрема з фондів Центрального державного історичного архіву України, ЦДІА Росії, відділу рукописів Державної публічної бібліотеки тощо. Введення до наукового обігу нових документів, їх ґрунтовний науковий аналіз дозволили суттєво доповнити сучасні уявлення про призначення кодексу, дали можливість відтворити його джерельну базу, визначити особливості змісту і структури, простежити зв'язок між складними та суперечливими реаліями Гетьманщини першої половини XVIII ст. та їх відображенням у системі і нормативному матеріалі пам'ятки.

Книга справляє добре враження художнім оформленням та поліграфією. На тлі досить небагатої останнім часом історико-правової літератури, майже цілковитої відсутності в ній праць, спеціально присвячених кодифікації права України середини XVIII ст., рецензоване видання не тільки не загубиться, а й стане цінним джерелом для дослідників – як науковців, так і студентів юридичних навчальних закладів.

В.А. Греченко, д-р іст. наук,

О.Н. Ярмиш, д-р юрид. наук

ЮРІЙ ШАПОВАЛ, ВОЛОДИМИР ПРИСТАЙКО, ВАДИМ ЗОЛОТАРЬОВ

«ЧК-ГПУ-НКВД в УКРАЇНІ: ОСОБИ, ФАКТИ, ДОКУМЕНТИ». –

Київ: АБРИС, 1997

Коли читаєш сторінки цієї книги, то здається, ніби це не документальне дослідження, а хвацько закручений тріллер, написаний якимось знаменитим сценаристом Голлівуду. Проте сценарист і режисер цього «фільму жахів» не заокеанський, хоч і дуже відомий. Драматургію й режисуру цих подій і не на сцені чи екрані, а в реальному житті здійснював відомий «корифей науки і культури», «великий вождь усіх часів і наро-

дів» товариш Сталін. Саме за його сценарієм і постановкою здійснювались політичні і судові спектаклі, де дійовими особами і виконавцями були ті керівники ЧК-ГПУ-НКВД в Україні, про яких йде мова в книзі.

Ця книга є третьою в циклі робіт Володимира Пристайка і Юрія Шаповала, до яких на цьому етапі приєднався також Вадим Золотарьов, про діяльність репресивних органів в 20-30 рр. Дві попередні роботи («Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти» і «Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934» вийшли відповідно у 1995 і 1996 рр.) стали помітним явищем в історичній науці як за рівнем узагальнення матеріалу, так і за глибиною висвітлених проблем.

Рецензована робота складається з трьох логічно виділених частин: «Портрети», «Документи і матеріали» та «Біографічні відомості про чекістів». У першому розділі мова йде про життя, діяльність та долю чотирьох керівних працівників каральних органів в Україні: Всеволода Балицького, Юхима Євдокимова, Карла Карлсона та Ізраїля Леплевського.

Спираючись на невідомі раніше і унікальні за своєю інформативною цінністю документи, автори послідовно і виважено розкривають роль «людського фактору» в становленні та зміцненні тоталітарного режиму в СРСР. В Україні ці процеси були пов'язані, насамперед, з діяльністю В.Балицького, який протягом багатьох років очолював каральні органи в Україні. Автори справедливо відзначають, що характерними рисами діяльності ЧК-ГПУ були тісний альянс з партійними органами і навіть готовність підміняти їх у певних ситуаціях, ореол секретності, створення іміджу органу, що працює винятково у державних інтересах, реальна можливість використовувати важелі насильства (яке завжди можна було виправдати все тими ж самими «державними інтересами»). В результаті ГПУ-НКВД починає відігравати все більшу роль в усіх сферах життя радянського суспільства, відсуваючи на друге місце навіть місцеві партійні органи. Істотним виявом тоталітарності радянської системи у 20-30-ті роки було створення системи каральних органів, для якої репресії стали самоціллю, оскільки саме таким чином можна було піднести своє значення і зробити особисту кар'єру. Дуже характерними в цьому плані є чотири долі, чотири чекістські кар'єри, які прослідковують автори.

Головне моральне питання, яке постає у зв'язку з вивченням біографій впливових чекістів, за формулюванням досить просте і очікува-

не, але не досить просте за відповіддю: «Як з звичайних, пересічних людей ці особи перетворилися на катів, керівників масових репресій, за вказівками яких знищувались з порушення елементарних прав сотні й сотні тисяч невинних людей?».

У книзі досить рельєфно продемонстрована політична (кар'єрна) та моральна еволюція основних керівників репресивних органів в Україні. Спочатку боротьба з політичними і військовими супротивниками в роки громадянської війни, потім з опозицією в компартії. Посади все вищі, орденів та нагород все більше. Основні вороги подолані, але ж система не може працювати в холостому режимі? Тут в нагоді і стає теорія головного режисера-постановника про загострення класової боротьби по мірі просування до соціалізму. Починається пряма фальсифікація і фабрикування справ – в результаті вплив ГПУ зростає, особистий авторитет її керівників знову підвищується. Будь-яка моральність зникає, але замість неї нові ордени на гімнастерці чи френчі. Уже у 1924 р. В.Балицький, наприклад, наполегливо обстоював правомірність прямого адміністративного заслання *без судового розгляду*. Політбюро ЦК КП(б)У підтримало позицію В.Балицького. Що все далі – то все більше. У середині 20-х років у діях Балицького стала досить відчутною тенденція вийти з-під контролю не лише прокуратури, а й вищих державних органів республіки. Балицький добився, щоб плани роботи ГПУ не затверджувалися ВУЦВК або РНК УС РР. Зламав він також практику регулярних звітів ГПУ перед вищими органами державної влади та місцевими радами. А звідси – ще далі: за безконтрольністю – прямі й постійні порушення закону, репресії тепер уже не лише проти інтелігенції та селянства, а й проти «своїх», партійно-радянських працівників і чекістів. Тому логічним був і фінал усіх цих чотирьох історій.

Дуже цікавим і вражаючим є другий розділ книги, присвячений викладу документів ЧК-ГПУ-НКВД на різних етапах їх діяльності. Предметно і послідовно розкривається суть діяльності каральних органів у 20-30-ті роки, їх основні функції, форми й методи роботи. Наводяться дійсно унікальні, раніше цілком таємні й недоступні для читання і, тим більше, для аналізу документальні матеріали. Серед них накази, інструкції ЧК, доповідні записки керівників ГПУ, директиви начальникам місцевих управлінь НКВД, довідки, виступи і т.ін. Дозволимо собі процитувати

«Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова № 00486 від 15 серпня 1937 р.»: «12. Жены осужденных изменников Родины подлежат заключению в лагеря на сроки, в зависимости от степени социальной опасности, не менее как 5-8 лет» (с. 380). Цей документ не потребує особливих коментарів. Засуджували лише за те, що були дружинами...

Дуже копітка робота проведена авторами при підготовці третього розділу книги, присвяченого біографічним відомостям про чекістів. Наводяться біографії більш як 180 керівних працівників ЧК-ГПУ-НКВД, основні етапи їх службової кар'єри, дати арешту, засудження, смерті. Впадає в око, що більшість з них не мала систематичної освіти, була «типовим продуктом» більшовицької епохи, Молоха тоталітарного режиму, який спочатку використовував їх, а потім відкидав як непотріб і знищував. Абсолютна більшість цих чекістів помінялася місцями зі своїми жертвами.

Відчуття епохи добре передають фотоілюстрації, дуже вдало підібрані і скомпоновані авторами. Серед них фотографії В.Балицького, К.Карлсона, М.Фриновського, О.Успенського та інших, які досить виразно уособлюють атмосферу тоталітарної доби часів її розквіту.

Авторами опрацьовано велику кількість документів, узагальнено цікавий історичний матеріал. Два невеликих зауваження. На с. 24 автори пишуть, що у квітні 1929 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання «Про секретний фонд для потреб ГПУ», на якому відповідне доручення було дано Фрунзе М.В. Очевидно, це друкарська помилка, оскільки відомо, що М.В.Фрунзе помер у жовтні 1925 р. На с. 35 автори пишуть, що за троцькістську опозицію у 1927 р. голосував лише 741 чол. Ці дані є неточними, оскільки в дійсності під час дискусії 1927 р. проти лінії ЦК голосувало 878 чол. і 673 утрималось (Комуніст. 1927. 18 грудня). Це принципово не заперечує тезу авторів про незначну кількість опозиціонерів, але уточнює їх число.

Рецензоване видання, без усякого сумніву, є унікальним за своїм змістом, за документальним багатством і тому буде корисним для всіх, хто вивчає і цікавиться історією України, історією держави та права, а також історією міліції.

Надійшла до редколегії 14.05.97